

GYUKITS GYÖRGY

Társadalmi osztályok *Az ember tragédiája* londoni színében

„Hadd lássam, mért küzdök, mit szenvedek.” (540)*

Ádám színről színre erre a kérdésre keresi a választ. A tizenegyedik, londoni ezek közül csak egy, de mégis az egyik legfontosabb, mivel Madách saját korát, a XIX. század közepét jeleníti meg benne. Felvetődik a kérdés, miért éppen Londont választja? A válasz egyszerű: mert ebben a színben a kapitalizmust ábrázolja, Anglia pedig a kapitalizmus hazája, továbbá London – a több mint hárommillió metropolisz¹ –, a világ legnagyobb városa, és egyben a piacgazdaság fellegvára.

Marx is Londonban írja az 1867-ben megjelenő fő művét, a *Tőkét*, melyben a tőkés- és a munkásosztály viszonyát vizsgálja. A XIX. századi gondolkodók közül ő az egyik, aki mind a mai napig nagy hatással bír a társadalomtudományokra a kapitalista társadalom mibenlétét feltáró diagnózisának révén. Marx osztályelméletét ezért választjuk a *Tragédia* elemzésében kiindulási pontul. Ennek a továbbiak szempontjából leglényesebb eleme, hogy a tőkés- és a munkásosztály közötti egyenlőtlenségek a tőkekoncentrációs folyamat által időben előre haladva egyre nőnek, ami végül társadalmi robbanáshoz vezet.

Nem véletlen, hogy a londoni színben a Tower egyik tornyából a piac forgatagába munkásruhában száll alá Ádám és Lucifer. Egyáltalán, miért ereszkednek le?

„ÁDÁM

... *Hogy tudjuk, mit érez:*

Le kell szállnunk a nép nagy rétegéhez.” (2660)

A szabadversenyos kapitalizmust Ádám és Lucifer – szociológiai kifejezéssel élve – résztvevő megfigyelőként szeretné megismeri, a társadalmi hierarchia alján lévő munkás horizontjából, hiszen mint a fenti idézetből látható, csak így „*tud(hat)juk meg, mit érez*”.

Milyen tapasztalatokat szereznek munkásgúnyába bújva?

---

* Az ember tragédiájának „érintetlen”, 1996-ban megjelent változatából származnak az idézetek. A szöveg számozott soraira utalnak a zárójelben lévő számok.

„A BÁBJÁTÉKOS (Ádám vállára ütve.)
Mit foglaljátok ezt a jó helyet,
Te jómadár. Csak az mulattat ingyen,
Ki életúnt, s felkötteti magát. –” (2700)

„A KORCSMÁROS
El hát padomról, semmiháziak.
Azt vélitek tán a' pénzt, hogy lopom,
Vagy gyermekem s nőm koldulásra term.” (2745)

„ÉVA
Mi szemtelenség.

ANYA
El tolakodó!
Tán azt hiszi, olyan e leány,
Kinek akárki mondhat szépeket! –” (2855)

„ANYA
Álmodhatik, a mit tetszik magának;
De a kinek e lányka báji nyílnak,
Az ily gézengúz ember nem lehet. –” (2860)

„CZIGÁNYASSZONY
Nem látom tisztán, éhség vagy kötél. –” (2870)

Ahhoz, hogy egyáltalán Ádám munkásruhában udvarolhasson Évának, Lucifernek cselhez kell folyamodnia:

„LUCIFER
... hazugságtól ne félj,
Felelj, mint kérdlek, s karjaidba dül. (2930)

(Hangosan, hogy a mögöttük hallgatkozó cigányasszony meghallja.)

Most látja már, Mylord, mi kellemetlen,
Álarcz alatt a nép közé vegyülni,
Mindüntalan új bánatomra bothunk,
Ha sejtené e nép, hogy négy hajónk
Még már ma révbe szálland Indiából,
Másképp fogadna.” (2935)

Így éli meg egy munkás a „minden ember egyenlő”-t. Ez lett hát a IX. színbeli francia forradalom egyenlőség eszméjéből. A kapitalista társadalom kialakulását megelőzően a születés, most a gazdagság és a vagyon válik a tisztelet alapjává. Ha gazdagnak hiszik, még az ördög is vonzó:

„*ANYA*
Nekem még társa sincsen ellenemre,
Bár orra kissé horgas, lába görbe”
De olyan tisztas, éltes férfiú. – (3005)

Ádámmal és Luciferrel azonban van még egy probléma amellet, hogy ágrólszakadt semmirekellőnek néznek ki: nem fogyasztanak, márpedig a kapitalizmusnak ez is egy lényeges attribútuma, noha igazán jelentőséget csak később, a XX. század derekán, az ún. fogyasztói társadalom leírásában nyer (Baudrillard, 1998). Mint ahogy azt Engelsnek a *Munkásosztály helyzete Angliában* (1980) című munkájából, ami a *Tragédia* előtt körülbelül tizenöt évvel jelent meg, megtudhatjuk, hogy a korabeli munkásosztály milyen nyomorúságos körülmények között élt, tehát ekkor még szó sem lehetett olyan mértékű fogyasztásról, mint az 1970-es években, a fogyasztói társadalom megjelenésekor.

A továbbiakban nézzük, Madách hogyan ábrázolja a munkásosztályt a londoni színben.

Három munkást formáz, akik típusokat jelenítenek meg. Az első a lázadó:

„*ELSŐ MUNKÁS (Az asztalnál)*
A gépek, mondom, ördög művei:
Szántótlag ragadják a kenyeret el. (2730)

...
A dús meg ördög, vérünket kiissza.
Most jöne már, hadd küldeném pokolba.
Több példa kéne, mint a múltkori. (2735)

...
Vígán pajtás! – mártíruul vérzel el.
Neved közöttünk fényes név leend.

...
Emelkedjél fel, ők a csúfosak. –
(az elítélt elhalad kísértetével)” (3055)

A második munkástípus az apatikus:

„*MÁSODIK MUNKÁS*
Csak az ital maradjon, elfelejjük. (2730)

...
Bolond beszédek, jöjjön hát az a dús,
Én nem teendek véle semmit is,
Leültetem csak, lássa, ki az úr.” (2740)

A pillanatnak élő, bánatát italba fojtó alkoholista típusa ez.

Ami közös mindkettőben, hogy a fennálló rend illegitim, és csak a nyers erőszakkal tartható fenn. De ez a vélekedés nem légből kapott, hanem ta-

pasztalati, hiszen a piactér vesztőhelyé alakul, ahol egy munkást akasztanak. De végső soron ebbe a típusba sorolható a harmadik munkás is:

„*HARMADIK MUNKÁS*

Mit nyernél véle. Már ma függni fog.

Sorsunk meg, mint előbb, csak úgy forog. (2735)

...

Ne félj, ne félj, meg léssz boszúlva egykor. (3055)

Ezekkel a szavakkal Madách az 1810-es évek eleji angliai luddizmusra, a technofób géprombolásra utal.² Ez a korakapitalizmus osztályharcának megnyilvánulási formája, melynek még nincsenek távolabbi politikai céljai – minden bizonnyal ezért is játszódik a munkások első jelenete kocsmában. A kocsmáros szavai jól kifejezik a munkásosztály jövőtlenségét, melynek ő egyébként anyagi haszonélvezője:

„*KORCSMÁROS (Vendégei közt)*

Úrak vígan, a tegnap elveszett,

A holnapot nem érzük el soha. (1725)

A társadalmi hierarchia legalján vannak a koldusok:

„*ELSŐ KOLDÚS*

E hely sajátom. Itt van engedélyem.

MÁSODIK KOLDÚS

Könyörülj rajtam, másként meghalok.

Már két hete, hogy nem dolgozhatom.

ELSŐ KOLDÚS

Igaz koldús sem vagy hát e szerint.

Kontár sehonnai, rendőrt hívok.

(A második koldús elsompolyog. Az első helyet foglal) (2760)

A koldusok között életre-halálra szóló küzdelem zajlik, ez a felsőbb társadalmi csoportokba tartozók számára általában kevésbé érthető, mondván legalul már nincs miért küzdeni. Ez nem így van, hiszen itt az erőforrások szűkössége folytán az életben maradás a tét. Ezt az életre-halálra folyó harcot nyomornegyedekben, hajléktalanok között végzett kutatások során gyakran tapasztaltam. E deklasszálódott csoport erős kontroll alatt áll, a koldusnak elég a *rendőrt hívok* kiáltás, és elmegy.

Most nézzük a társadalmi hierarchia csúcán lévő tőkésosztály képviselőit, a gyárosokat:

„*ELSŐ GYÁROS*

...

Áruim jóságát kell megvesztegetnem.

MÁSODIK GYÁROS

A munkások bérét kell lehúzni. (2910)

ELSŐ GYÁROS

...

De hát ki mondja, hogy nőszüljenek.

Ki mondja, hogy hat gyermekök legyen. (2915)

MÁSODIK GYÁROS

Erősebben kell hát befogni őket,

Dolgozzanak fél-éjjel gyárainkban,

Elég pihenni a másik fele,

Kinek álmodni úgy sem czélszerű.” (2920)

A fenti idézetek a klasszikus angol közgazdaságtan megteremtőjének, Ricardonak,³ a XVIII–XIX. század fordulóján Angliában élt sikeres üzletembernek az elképzelését tükrözik. Véleménye szerint a munkabérnek csak a minimális létfenntartást kell biztosítania. Párbeszédüket hallva Ádám csak ennyit mond:

„ÁDÁM

El vélek. – Miért is hagytad látnom őket –” (2925)

Ádám azonban nem csupán a tőkésekkel – mint társadalmi osztállyal –, hanem a liberális kapitalizmussal szemben is éles kritikát fogalmaz meg:

„ÁDÁM

Mi verseny ez, hol egyik kardosan

Áll a meztelen ellenek szemében.

Mi függetlenség, száz hol éhezik

Ha az egyes jármába nem hajol

Kutyáknak harcza ez egy koncz felett.” (3105)

A fenti sorokban megfogalmazott kritika a liberális kapitalizmus lényegét kérdőjelezi meg: nem létezik szabad verseny, nincs egyenlőség a piacon, a tőkével szemben nincs esély. De nincs szabadság sem, a nyomorgó kizsákmányoltak nem szabadok, hanem rabszolgák, amit Lucifer ki is mond a szín elején:

„LUCIFER

Egyiptomban sem hallott volna fel

Ilyen magasra a rabok nyögése,” (2610)

Ádám társadalomkritikájának harmadik eleme, hogy az eredendő bűn magukban a társadalmi viszonyokban rejlik:

„*ÁDÁM*
Velőt fagyasztó látvány mit kísérsz?
Ki mondja itt meg, melyik bűnösebb,
Avagy csupán a társaság – ?
Hol ez rothad, – buján tenyészik a bűn.” (3060)

A fentieket Lovelnek, a gyárosnak a történetével illusztrálja Madách – akinek neve minden bizonnyal egy késő középkori angol balladai személyre utal, aki szerelme halála miatti gyászba halt bele.⁴ Történetét Lucifer mondja el:

„*LUCIFER*
 ...
Lovel gyárában dolgozott soká.
De az ön mérreg, s azt szívé örökké,
Aztán több hétre a' kórházba jött.
Kedves neénél a szükség beszólt,
Lovel fia ifjú volt és jószívű,
Meglelték egymást, és mindent feledtek. – (3040)
 ....
A férj kigyógyult s a nőt nem lelé,
Helye betölt, s munkát hiába kért,
Fellázadt keble, fenyegetni mert,
Lovel fia pofonnal válaszolt.
Az átkozottnak kés akadt kezébe –
Most itt viszik – a vén Lovel megőrült. – (3050)

Lucifer szavaiból az derül ki, hogy valójában a (tőkés) társadalom tehet mindenről. A munkás és a tőkés egyformán áldozat: a lázadó munkást felakasztják, a gyártulajdonos apa megőrül fia elvesztése miatt. A morális szempontok már a közgazdaságtan Ádámjának, a XVIII. század második felében élt Adam Smithnek a gondolataiban is fontos szerepet játszanak a piacgazdaság természetét illetően,⁵ de Madách kritikája messze túlmutat saját korán.

Végül arra a kérdésre keressük a választ, hogy a londoni színben, a párbeszédéből álló képek kaleidoszkópjából kirajzolódó társadalomkép és társadalomkritika vajon mennyire helytálló, és a *Tragédia* 1861-es megjelenése óta eltelt több mint százötven év után van-e még egyáltalán aktualitása? Azt kell válaszolnunk, hogy nagyon is. Madách nem ismerte Marx írásait, ráadásul Marx főművének, a *Tőkének* az első kötete csak jó hat évvel, 1867-ben jelent meg a *Tragédia* születése után. Mégis az osztályharc, a tőkekoncentráció, a kizsákmányolás, a kapitalizmus elnyomó jellege, mely Marx írásainak lényegi attribútumai, költészetté átlényegült formában a londoni színben is benne vannak. A munkásosztály politikai súlya pedig csak a XIX. század második felétől kezd meghatározódni, hogy a század végére megkerülhetetlen politikai tényezővé váljon. Madách jó ér-

zékkel tapint rá erre az egyre jelentősebbé váló társadalmi csoportra. Ráadásul szinte napi aktualitást ad a Tragédiának Piketty 2013-ban megjelent műve, a *Tőke a XXI. században*, melyben a szerző növekvő társadalmi egyenlőtlenségeket diagnosztizál, és a vagyonnak a társadalmi egyenlőtlenségek újatermelésében meghatározó szerepet tulajdonít. A fejlett nyugat-európai országokban és az USA-ban a napjaink vagyoni egyenlőtlenségei a 1870-es évek nagyságrendjét közelítik meg, ami lényegében Tragédia-korabeli állapotokat idézi. Piketty felhívja a figyelmet arra is, hogy e leggazdagabb réteg szinte egyáltalán nem fizet adót, ami a nyugati világ fejlett szociális ellátórendszerének fenntarthatósága szempontjából kritikus, és a XIX. századi mélyszegénység rémképét vetíti előre a gazdag országokban is, a harmadik világ országaiiban pedig a munkabért most is ricardói elvek alapján állapítják meg, melynek lényege: embertelen körülmények között végzett, megfeszített munka egy marok rizsért.

Nem szabad elfeledkeznünk arról sem, hogy ez a társadalomkritika, ami a *Tragédiában* megfogalmazódik Madách tollából, nem Londonban, és nem is személyes londoni élmények alapján íródik, hanem Magyarországon, ahol ebben az időben a kapitalizmus éppen csak kialakulóban volt. Pontosabban Alsósztregován, ami rámutat Madách nagyfokú társadalmi érzékenységére, „szociológusi” vénájára, hiszen innen az isten háta mögötti aprócska faluból tökéletes diagnózist állít fel a kapitalizmusról.

IRODALOM

- Baudrillard, Jean 1998. *The Consumer Society – Myths and Structures*. Sage, London.
Engels, Friedrich 1980. *A munkásosztály helyzete Angliában*. Magyar Helikon, Budapest.
Hobsbawm, Erik 2004. *A birodalmak kora*. Pannonica Kiadó, Budapest.
Piketty, Thomas 2015. *A tőke a 21. században*. Kossuth, Budapest.

JEGYZETEK

- ¹ <https://www.oldbaileyonline.org/static/Population-history-of-london.jsp#a1815-1860>
² <https://en.wikipedia.org/wiki/Luddite>
³ <http://www.britannica.com/biography/David-Ricardo>
⁴ https://en.wikipedia.org/wiki/Lord_Lovel
⁵ <http://www.britannica.com/biography/Adam-Smith>